

Ljudska prava i medicina

Human rights and medicine

Svetozar Čiplić*, Milutin Djuričić*, Ivan Bulatović*, Dušan Spasojević†

Vlada Republike Srbije, *Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, †Ministarstvo odbrane,
Beograd, Srbija

Ključne reči:

medicina; zdravlje u svetu; ljudska prava;
zakonodavstvo; etika, medicinska; organizacija
ujedinjenih nacija.

Key words:

medicine; world health; human rights; jurisprudence;
ethics, medical; united nations.

Uvod

U savremenom svetu brojna pitanja posvećuju se shvaćanjima odnosa prema medicini i ostvarivanju čovekovog prava na zdravlje i zdravstvenu zaštitu. Društvene, moralne i pravne norme koje uređuju zdravstvenu delatnost svojim instrumentalnim karakterom ostvaruju socijalne ciljeve, obezbeđuju nesmetan rad javnih službi i zdravstvenih organizacija, kao i pojedinaca u njima. U široj društvenoj zajednici, pa tako i u zdravstvu, suočeni smo sa raznim dilemama i različitim situacijama koje uslovljavaju različita rešenja. Postoji stalna težnja za napretkom, ali se stvaraju i opasnosti od sukoba pojedinačnih interesa sa širim društvenim interesima, što se naročito može ispoljiti u oblasti medicine koja se temelji na najvišim naučnim, humanim i tehničkim saznanjima i vrednostima. To se posebno ogleda na polju alternativne – tradicionalne terapije. Otvaraju se brojna pitanja iz oblasti prava i dužnosti, odgovornosti, samovolje, altruizma i sebičnosti, humanizma i otuđenosti. Ova i druga pitanja zahtevaju da se zajedno sa zdravstvenim radnicima tim pitanjima bave i biolozi, filozofi, teolozi, pravnici, genetičari, humanisti kako bi se pronašlo najbolje rešenje, poštujući pri tome pravo i dostojanstvo bolesnika i uvažavajući odgovornost i sposobnost zdravstvenog radnika.

Pravne norme iz oblasti medicine spadaju u najstarije, ali se naročito brzo razvijaju i komplikuju sa napretkom medicine i društvenih odnosa u zdravstvu kao i odnosa i odgovornosti zdravstvenih službi i zdravstvenog osoblja.

Pravo na zdravlje kao osnovno i neotuđivo ljudsko pravo zajemčeno je od strane Generalne skupštine Organizacije ujedinjenih nacija (OUN) koja je izrazila svoje opredeljenje kroz mnogobrojne aktivnosti i kroz Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima (usvojena 10. decembra 1948. godine, posle Drugog svetskog rata u kome su zabeležene masovne

povrede ljudskih prava). Članom 25 pomenute deklaracije pored ostalog uređeno je: „Svako ima pravo na standard života koji obezbeđuje zdravlje i blagostanje njegovo i njegove porodice, uključujući hranu, odeću, stan i lekarsku negu i potrebe socijalne službe...“¹. Preambulom pomenute deklaracije o ljudskim pravima ističe se potreba da zajedničke standarde koje ona propisuje treba da podstiču svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući ovu deklaraciju stalno na umu, težio ostvarenju ovih prava i sloboda.

Ljudska prava i medicinska etika

Kraj prethodnog, 20. veka, i početak novog milenijuma karakteriše značajan napredak u ostvarivanju i učvršćivanju osnovnih prava ljudi, ali se to ne može reći i za prava pacijenata. Ona još nisu potpuno definisana, a njima se malo bave i brojne novostvorene organizacije (kod nas i u svetu) koje tretiraju raznovrsna prava u oblasti zaštite ljudi.

Može se reći da su osnovne vrednosti zaštite ljudskih prava utvrđene kao „prirodna prava“ (tradicionalna ljudska prava, jer važe za sve ljude, u svim situacijama). Osnove ovih prava sadržane su u pravnoj regulativi svih sistema pozitivnog prava, tj. imaju značaj da su iznad „pisanog prava“. Osnovna ljudska prava (čl. 23–81 Ustava Republike, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98, od 10. novembra 2006), u svojoj suštini su moralna prava, tj. prirodna prava čoveka. Njihova zaštita i pravna uređenost pokazuju kvalitet pozitivnog pravnog sistema određene države. Ujedno, osnovna ljudska prava su i univerzalna prava čoveka, odnosno trebalo bi da budu.

Brojne su rasprave o odnosima pojedinca i društva, tj. sukobima interesa između njih. Primera radi, upotreba pojedinca izvan njega samoga ne dolazi u obzir, tj. pojedinac se

ne može žrtvovati za ostvarivanje društvenih ciljeva. Ovaj princip naročito se jasno sagledava kroz zabranu eksperimentiranja ljudskim bićem radi ostvarivanja koristi za druge društvene ciljeve što nije moralno opravdano, naročito protiv volje i pristanka tog pojedinca, kako je navedeno u Helsinškoj deklaraciji iz 1964. godine. Znači, čovek pojedinac je mera svega, tj. sebi cilj i ne može biti sredstvo za postizanje socijalnih ciljeva.

U prethodnom delu teksta pomenuta je Deklaracija o pravima čoveka i za neko idealno društvo takva dokumenta (deklaracije, preporuke) bila bi dovoljna za uređenje društvenih odnosa. Nažalost, živimo u vremenu i svetu koji sve manje prihvata moralne standarde, poštovanje etike iznad prava i tehnologije, a ljudi iznad stvari, odnosno duha iznad materije.

Postoje brojni zakonski propisi² koji obavezuju lekare da prisustvuju izvršenju smrtnih kazni ili raznih vrsta torture nad čovekom sve do uključivanja – isključivanja aparata za održavanje života, čak i u situacijama kada život gubi smisao. Skoro su nesagledive tehnološke mogućnosti održavanja života, što kod lekara stvara nesigurnost u oslobađanju odgovornosti prema umirućem bolesniku, posebno njegovoj porodici. Česti su slučajevi produžavanja procesa umiranja agresivnim medicinskim tretmanima u vremenu sveopšte ekonomske i druge krize kada su medicinska sredstva nedovoljna za sve bolesnike.

Za bolesnika, često i njegovu porodicu, lekar u procesu lečenja je poput boga. Osim toga često lekarskom samozadovoljstvu pomaže i stanovište zastupano u zdravstvenim udruženjima da medicinska etika mora ostati u rukama zdravstvenih radnika, oslobođena od svih verskih, političkih ili bilo kojih drugih uticaja. Pravo na uvid u medicinsku praksu, smatra se, trebalo bi da imaju isključivo zdravstveni radnici – lekari.

Iako nepopularno, mora se postaviti pitanje da li se važna društvena oblast, kao što je medicina, može prepustiti zdravstvenim radnicima.

Osnovna prava na lečenje i prava pacijenata

Bolesnik je u osetljivom položaju zbog bolesti i u takvom psihičkom stanju da se njegov odnos prema zdravstvenom radniku po pravilu ne zasniva na principu ravnopravnosti, tj. jednakosti. U principu, bolesnik traži pomoć za svoju bolest – stanje, pa u takvom psihičkom stanju može prihvatiti ili odbiti određene medicinske zahteve i tretmane. Bolesnikova prava su ograničena i mnogobrojnim javnim zdravstvenopravnim normama (liste lekova, pomagala, overene knjžice i sl).

Ako su bolesnici maloletni ili su duševni bolesnici, o njima odlučuju roditelji ili staratelji, pa njihova volja ne dolazi do izražaja. Slično je stanje kod senilnih osoba, bolesti zavisnosti i slično, odnosno u svim slučajevima kada bolesnik ne može da izrazi svoju volju za lečenjem, pa se pravnim normama nastoji da se ostvare pretpostavke za lečenje i takvih bolesnika (po ugledu na skandinavске zemlje i Srbija je uvela ombudsmansku u zaštiti prava bolesnika).

Svakako da je nužno vršiti naučna istraživanja i na ljudima, uključujući i zdrave dobrovoljce, a ne samo bolesnike, što u sebi nosi posebne etičke dileme i probleme. Neophodno je kontrolisati inovacije u tretmanu ili dijagnostici pri kliničkom radu, što se čini preko etičkih komiteta kao stručnih tela koja razmatraju postupke i protokole za naučnoistraživački rad. U suštini, sve zakonodavne inicijative koje pokušavaju da zaštite prava bolesnika pravnim normama i omogućuće zdravstvenom radniku adekvatno postupanje, svode se na povećanje i naglašavanje humanog pristupa lečenju.

Treba, međutim, naglasiti da nijedan etički kodeks ne priznaje izričito pravo bolesne osobe. Hipokratova zakletva odnosi se na pravo lekara da se služi sopstvenom odlukom ili procenom da bi služio bolesniku, a ne da ne bi kršio njegova prava. Praktično, lekar razmatra posledice, a ne prava bolesnika jer to je pravno individualisano, tj. postavljeno pragmatično, a svodi se na praktičnu vrednost i korist za život, što država uređuje propisima.

Nasuprot predhodnom svatanju ističemo utilitarizam kao filozofsko učenje, što podrazumeva da sve što je korisno za čoveka istovremeno je i moralno, a to znači da se vodi računa o dobrobiti za najveći broj ljudi, pa, shodno tome, zdravstvena politika treba da se odvija u tom cilju.

Treće stanovište svodi se na etiku prava i obaveza utemeljenih na ljudskim pravima što podrazumeva odnos uzajamnih prava sa jedne i nosioca obaveza sa druge strane. Praktično, pravo na zdravstvenu zaštitu podrazumeva obavezivanje državnih organa da obezbede i sprovedu zaštitu zdravlja stanovništva.

Zdravlje i ljudska prava

Zdravlje i ljudska prava tesno su povezani. Njihove dodirne tačke odnose se na nasilje, mučenje, ropstvo, diskriminaciju, uslove stanovanja i dr.³ Obaveze poštovanja ljudskog prava propisane su Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima (ICESCR), koju je usvojilo 1948. godine 48 zemalja, a danas prihvatila 191 država i koja je postala međunarodno običajno pravo, kao i Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (ICCPR).

Kriterijumi na osnovu kojih se vrednuje ostvarivanje prava na zdravlje ljudi mogli bi se klasifikovati u četiri grupe i to:

1. Dostupnost kao kriterijum uključuje efikasnu infrastrukturu i usluge javnog zdravlja kao i dostupnu kvalitetnu zdravstvenu zaštitu.
2. Pristupačnost podrazumeva nediskriminaciju, fizičku pristupačnost, pristupačne cene i informacije.
3. Prihvatljivost podrazumeva poštovanje načela lekarske etike, osetljivosti za različita životna doba i zdravstvene institucije, u cilju poboljšanja zdravlja i zdravstvenog stanja svih korisnika.
4. Kvalitet podrazumeva kompletnu zdravstvenu infrastrukturu, koja bi trebalo da bude naučno i medicinski kvalitetna.

Pomenuta i druga prava utvrđena su međunarodnim pravom država koje su ta akta prihvatile i obavezale se da obezbede uslove za ostvarivanje tih prava. Vladine komisije,

ombudsmeni i nevladine organizacije treba da nadgledaju ispunjavanje državnih obaveza u ostvarivanju prava na zdravlje. Naravno, države mogu u slučaju potrebe (npr. zbog epidemije) uvesti i neke restriktivne mere zbog opšteg dobra – značaja, kao što je ograničenje kretanja stanovništva i sl.

Zdravlje stanovništva mora se sagledavati kao pojam koji obuhvata široke potrebe društva, s jedne strane, i stanje pojedinaca, s druge strane. U preambuli Statuta Svetske zdravstvene organizacije, zdravlje se definiše kao „stanje potpunog fizičkog, psihičkog i društvenog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti“. Navedena definicija upućuje na potrebu razvijanja svesti kod građana o širokom obimu pojma zdravlja, koji prevazilazi odsustvo bolesti: razvijati samosvest kod ljudi u vezi sa ljudskim pravom na zdravlje, pojam zdravlja tretirati kao osnovnu ljudsku i društvenu potrebu, povezivati zdravlje sa osnovnim ljudskim pravima.

Smatramo da je potrebno da navedemo hronologiju posebnih prava na zdravlje iz međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima⁴:

1946 – osnivanje Svetske zdravstvene organizacije,

1966 – usvajanje Međunarodnog pakta ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava,

1975 – Deklaracija o potrebi naučnog i tehnološkog napretka u interesu mira za dobrobit čovečanstva,

1975 – Deklaracija o pravima osoba sa posebnim potrebama,

1978 – Deklaracija iz Alma Ate,

1991 – Načela za zaštitu mentalno bolesnih osoba i poboljšanje zaštite mentalnog zdravlja,

1991 – Načela UN o starim osobama,

1992 – Konferencija UN o okolini i razvoju (UNCED),

1993 – Deklaracija o ukidanju nasilja nad ženama,

1994 – Međunarodna konferencija o stanovništvu i razvoju (ICPD),

1995 – Četvrta svetska konferencija o ženama (FWCW),

1997 – Opšta deklaracija o ljudskom genomu i ljudskim pravima,

1998 – Deklaracija o pravima i odgovornostima pojedinačnih grupa i društvenih tela u promovisanju i zaštiti opštepriznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda,

1998 – Smernice o premeštaju lica u državi,

2002 – Svetski sastanak na vrhu o održivom razvoju,

2002 – imenovanje posebnog izvestioca o pravu na zdravlje.

Hronologija međunarodnopravnih dokumenata koja se odnose na zaštitu zdravlja kao osnovnog ljudskog prava ukazuje na potrebu međunarodne zajednice da po završetku Drugog svetskog rata, kada su zabeležene višemilionske žrtve i stradanja izazvana nasiljem, obezbedi postradalom stanovništvu zaštitu prava i sloboda.

Srbija je prihvatila sva međunarodnopravna dokumenta koja regulišu zaštitu osnovnih prava građana. Ipak, posle oružanih sukoba na području bivše SFRJ usledio je ogroman dolazak izbeglica i „raseljenih lica“ koja su tražila zaštitu od rata, pa je pravo na život postalo ključna reč za pravo na zdravlje. U takvim uslovima teško je bilo obezbediti pravo na bezbedan život, a time i pravo na zdravlje. Svakako, u takvim prilikama ljudska prava su višestruko ugrožena i po tome ćemo, pored ostalog, pamtili kraj prošlog milenijuma, ali većini ljudi ostaće u sećanju i pozitivni primeri i nadčovečni naponi zdravstvenih radnika da pruže nužnu medicinsku pomoć i negu bolesnima i postradalima, bez obzira na nacionalne i druge razlike.

Zaključak

Pravo na zdravlje kao osnovno ljudsko pravo predstavlja složen skup raznih pitanja iz oblasti života. Zaštitu prava na zdravlje regulišu međunarodnopravna dokumenta koja obuhvataju zaštitu prava i slobodu ljudi. Najveći broj zemalja članica OUN prihvatile su pravnu regulativu tih dokumenata, pa se izводи zaključak da ukoliko se narušava neko pravo građana, onda to povlači za sobom široku lepezu narušavanja svih prava.

Širom analizom napred navedenih međunarodnih pravnih dokumenata vidi se da su zdravlje i ljudsko blagostanje sinonimi, tj. podrazumevaju zadovoljenje svih ljudskih potreba, pa država mora činiti sve da obezbedi zajemčena prava kroz stalno praćenje i stvaranje uslova za potpuno ostvarenje tog prava. Naša država je potpisnik svih pomenutih međunarodnih akata, pa shodno čl. 16 Ustava Republike Srbije ovi propisi čine „sastavni deo pravnog poretka Republike Srbije i neposredno se primenjuju“.

L I T E R A T U R A

1. *Symoniders J, Volodin V.* A Guide to Human Rights, Institutions, Standards, Procedures. Paris: UNESCO; 2001.
2. *Hanski R, Suksi M.* An Introduction to the International protection of human rights abo. Finland: Institute for Human Rights. Abo Academy University; 1999. p. 12–31.
3. *Eide A, Krause C, Rosas A.* Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook. 2nd ed. Haag: Kluwer Law; 2001. p. 32–48.
4. *Maddex RL.* International Encyclopedia of Human Rights: Freedoms, Abuses, and Remedies. Washington, DC: CQ Press; 2000.

Primljen 20. VII 2010.

Prihvaćen 2. VIII 2010.